DOI: 10.26907/2311-2042-2025-25-2-162-173

"WE DIDN'T GET CAUGHT IN THE STORM"

Luiza Nikolaevna Sharova,
JSC "Tatmedia", Editorial Board of the "Tatarstan" Journal,
2 Dekabristov Str., Kazan, 420066, Russian Federation,
koioakan54@mail.ru.

Shagirzyan Lena (Shakirzyanova Lena Galimzyanovna, 1945 – 2017) was one of the prominent representatives of 20th–century poetry. In 1962, she graduated from the Kulle-Kim (Atninsky district of the Republic of Tatarstan) Secondary School and entered the Department of Tatar Language and Literature at the Kazan Pedagogical Institute. In 1967, she graduated from the Institute and worked for a year as a teacher at Tatar Secondary School No. 80 in Kazan. In 1968– 1973, she was a singer-actress of the RT Song and Dance Ensemble. Later, in 1974-1987, she worked as a translator-journalist at the Tatarstan State Radio Committee. From 1987, Lena Shagirzyan was engaged exclusively in literary work as a professional poet. She was the author of collections of poetry "The Overflowing Soul" (1982), "I Trust My Heart" (1986), "The ABC of Faith" (1993), "The Winged Horse" (1999), "The Cycle" (2002), and others. L. Shagirzyan is also known as the author of vivid journalistic, theoretical and critical articles on literature, memoirs of outstanding artists of the older generation, poetic dedications to her con-

Шагыйрьҗан Лена (Шакирҗанова Лена Галимҗан кызы, 1945–2017) – XX гасыр татар поэзиясенең күренекле вәкилләреннән берсе. 1962 елда Күлле Киме (ТР Әтнә районы) урта мәктәбен тәмамлап, Казан педагогия институтының татар теле һәм әдәбияты бүлегенә укырга керә. 1967 елда институтны тәмамлый, Казан шәһәренең 80 нче татар урта мәктәбендә бер ел укытучы булып эшли. 1968-1973 елларда ул – Татар дәүләт җыр һәм бию ансамблендә җырчы-артистка хезмәтендә. Соңрак, 1974-1987 елларда, Татарстан дәүләт радиокомитетында тәрҗемәче-журналист булып эшли. 1987 елдан Л. Шагыйрьҗан – профессионал язучы сыйфатында фәкать әдәби иҗат эше белән генә шөгыльләнә. «Мөлдерәмә күңел» (1982), «Ышанам йөрәгемә» (1986), «Иман әлифбасы» (1993), «Канатлы ат» (1999), «Божра вә Хөҗрә» (2002) һ. б. шигырь җыентыклары авторы.

Л.Шагыйрьҗан ялкынлы публицистик язмалар, әдәбиятка кагылышлы теоретик һәм

Шагирзян Лена (Шакирзянова Лена Галимзяновна, 1945–2017) – один из видных представителей поэзии XX в. В 1962 г. окончила Кулле-Кимовскую (Атнинский район РТ) среднюю школу и поступила на отделение татарского языка и литературы Казанского педагогического института. После окончания вуза один год проработала учителем в татарской средней школе № 80 г. Казани. В 1968–1973 гг. была певицей Ансамбля песни и танца ТАССР. Позже, в 1974–1987 гг., работала переводчиком-журналистом в Татарстанском государственном радиокомитете. С 1987 г. Лена Шагирзян целиком посвятила себя литературному творчеству. Является автором сборников стихов «Переполненная душа» (1982), «Верую сердцу» (1986), «Азбука веры» (1993), «Крылатый конь» (1999), «Круговорот» (2002) и др. Л. Шагирзян известна и как автор ярких публицистических, теоретических и критических статей по литературе, воспоминаний о выдающихся деятелях искусства, поэтических посвящений современникам. За заслуги в развитии татарской ли-

temporaries. For her merit in the development of Tatar literature and art, L. Shagirzyan was awarded the honorary title of "The Honoured Artist of the Republic of Tatarstan" in 2000, and the Literary Prize of the Writers' Union of Tatarstan named after H. Taktash for her book "Nostalgia" and her works dedicated to Hadi Taktash, the Tatarstan State Prize named after G. Tukay in 2011, and the honourary title "People's Poet of Tatarstan" in 2016.

тәнкыйди мәкаләләр, атаклы өлкән буын иҗат әһелләре турындагы истәлек язмалары, замандашларына атап язган шигъри багышламалар авторы буларак та билгеле

Татар әдәбиятын һәм сәнгатен үстерүдәге хезмәтләре өчен Л.Шагыйрьҗан 2000 елда «Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе» дигән мактаулы исемгә, 2007 елда «Сагынмаклык» китабы һәм Һади Такташка багышланган әсәрләре өчен Татарстан Язучылар берлегенең Һ. Такташ исемендәге әдәби премиясенә, 2011 елда Татарстанның Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә, 2016 елда «Татарстанның халык шагыйре» мактаулы исеменә лаек була.

тературы и искусства Л. Шагирзян в 2000 г. была удостоена почетного звания «Заслуженный деятель искусств Республики Татарстан», в 2007 г. – литературной премии Союза писателей Татарстана имени Х. Такташа за книгу «Ностальгия» и произведения, посвященные Хади Такташу; в 2011 г. – Государственной премии Татарстана имени Г. Тукая, в 2016 г. – почетного звания «Народный поэт Татарстана».

For citation: Sharova, L. "We didn't get caught in the storm" // Tatarica. 2025. № 2 (25), pp. 162–173. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-162-173

Сылтама өчен: Шарова Л. Н. «Без давылга юлыкмыйча калдык» // Tatarica. 2025. № 2 (25). 162–173 б. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-162-173

Для цитирования: Шарова Л. Н. «Мы выстояли во время бури» // Tatarica. 2025. № 2 (25). С. 162–173. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-162-173

The historical discourse and literary legacy of the Great Patriotic War period in Tatar literature has been the focus of public attention to this day. Considering the current events in the country, we can argue that this topic has become even more relevant. In the work of the generations of 1941 and 1945, and later, it has been running like a red thread throughout the 20th century and into the early 21st century. Let's focus on one of those writers, poet Lena Shagirzyan, who from the very beginning of her literary work took an active civic position.

In the literary tradition of the Soviet period, that is, in the post-war years, the appeal to the theme of war was expressed primarily in the heroic-patriotic spirit. Literature served to create a heroic image of the Soviet soldier who gave his life for his Homeland, saved the whole world from destruction, when "writers fought with a pen as if it were a bayonet." Probably, there has never been a nation and its literature as united as in those years, feeling a common heart rhythm and breathing the same air.

"Along with heroic pathos, the national character, the image of a courageous Tatar man rose in Tatar literature. This completely changed our literature, which had focused on internationalism within the framework of the socialist realism requirements. The image of a Tatar soldier, a Tatar man, placed in the center of each work, was equated with courage, honesty, loyalty, dedication to the country, idealized so as to be proud of it. The "masses" in pre-war Soviet literature were replaced by such concepts as "Tatar people", "native land", "Motherland". It was not a civic duty or class struggle that came to the fore, but the struggle for life, for the country, for love, and for the future. Thus, humanistic tendencies were strengthening in literature. They have remained in Tatar literature even after the end of the war." [1, p. 29]

The lyrics and patriotism of the Great Patriotic War are a unique cultural phenomenon that we are still studying and have not yet fully understood, although numerous scientific research papers have been written and monographs have been published about this. Still, the military-themed works, created in the 70s and 80s, generally require a new focus, since their pathos, imagery, aesthetic, and psychological layers were different.

In the "thaw period", in the late 1960s and 1970s, and later in the literature of the 1980s, it was possible to talk about the wounds and sorrows left by the war not openly, but through symbolic images. The names of the repressed writers were returned, the archives were opened, the documents that had previously been classified were made public. Individual family stories and destinies were studied.

In the last two decades of the 20th century, the general public began to fully see, analyze, and understand the price at which the great victory had been won. Let's just recall the lines from the famous poem by Razil Valeev. Our generation, the children of the 1980s, remembers it as a song written by Rashit Abdullin. We sang this song "Twenty Million" at demonstrations and events dedicated to the Great Victory:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Balalar uinyilar "sugyshly" ueny, Sugysh ul alarga – tik uen. E minem uemda kaitmyicha kalgannar – Egerme million, egerme million. Yaz kilgech, shytalar kan tosle chechekler, Kotlyilar Zhinune – il tuen. Meidanda ut yana, meidanda – chechekler, Egerme million, egerme million [2, 568 b.]	Children are playing a "war game", War is just a game for them. And in my thoughts are those who did not return. - Twenty million, twenty million. When spring comes, blood flowers sprout, Congratulations on the victory, the country's holiday. There is a fire burning in the square, flowers in the square, Twenty million, twenty million [2, p. 568].	Children play their "war game", so bold, For them, war's just a story to be told. But in my heart, a sorrowful refrain, For twenty million souls, who died in pain. When spring arrives, red poppies bloom, A victory day, dispelling winter's gloom. But in the square, a burning pyre of shame, For twenty million lost, a life's extinguished flame [2, p. 568].

Lena Shagirzyan was a poet who came to Tatar literature being quite mature, having lived a long life and worked a lot, having accumulated intellectual and aesthetic baggage [3], [4], [5], [6]. And from the very first years of her work, she appeared as a poet with a pronounced civic position. Before joining literature, she was employed as a teacher, was a soloist artist of the Tatar State Song and Dance Ensemble, and worked as a journalist and translator for the Tatarstan Television and Radio Company. Lena Shagirzyan received the blessing to enter great literature from the legend of her village, the veteran Sibgat Khakim.

The poet repeatedly mentioned this in her interviews and memoirs. When asked who her mentor was, she always mentioned Sibgat Khakim: *"Sibgat abyi! Sibgat abyi Khakim. He was also from Kulle-Kim. We were still children, silently watching his return and not even daring to talk to him. But after I entered the institute, I brought to Sibgat abyi my 10-15 poems and asked him to look at them. I am grateful to Sibgat abyi, he warmly welcomed me and told me to contribute them to "The Lights of Kazan" ("Kazan utlary"). There could be no greater happiness. I learnt a lot from Sibgat abyi and fell in love with him. I still love his poetry"* [7, p. 297].

Her birthplace was the village of Puchezh in the Aktanyshsky District, then her parents, teachers, moved to Bolshaya Atnya, settled in Kulle-Kim, where the future poetess spent her childhood, adolescence, and youth. Lena Shagirzyan was born on June 4, 1945, exactly after the end of the war. The family already had two older brothers, Amur and Nil, and her sister, Luara, would be born later.

The war did not bypass the Shakirzyanovs in those years. Their father returned with his leg wounded. But alive! And this was a great happiness. Lena Shagirzyan recalled that he was ashamed of his injured leg and his disability when he came to the school to teach in front of the class.

In general, the theme of war would occupy a huge place in her poems, and publicistic works. She would also touch on the theme of the orphanage that worked in Kulle-Kim in those years, and later – in the late 90s, in the noughties, when she was writing a book of her memoirs. In those years, when the facade of the Soviet era was well-designed and decorated with beautiful slogans, there was no place for orphans whose parents died in the war...

In the very first books, Lena Shagirzyan highlighted the topic of the home front heroes who had survived the Great Patriotic War. As early as in her first small poetry collections, she introduced new topics, psychological depth, and unusual generali-

zations. This was a completely different patriotism and different analysis of the events. It was her contemporaries, the children of 1941 and the pleiades of 1945, who brought the reflection of "the children of war" and "post–war" to Tatar literature. This reflection became widespread, shaped as an experience of an entire generation. In the end, it allowed us to understand even more profoundly that the catastrophe of the war had continued like an incorrigible seam.

Here is one of Lena Shagirzyan's first poems, written on this topic, but not directly using the word "war", it reflects the fate of an entire generation and should be known:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Bez davylga yulykmyicha kaldyk… dawyldan son kurdek don'yany. Aktarylyp syngan imenneren kurkyp karap yordek bez anyn. Yugalyshyp katyp kaldyk ber mel, tayanyrbyz, diep, kemnerge. Dawyl uze bezge kagylmady – tik afete toshte innerge [8, 203 b.]	We didn't get caught in the storm... We saw the world after it had passed. We looked at his Oaks broken and uprooted. At one time, we were dumbfounded, not knowing who to lean on. The storm itself did not touch us, but the consequences fell on our shoulders [8, p. 203].	We didn't get caught in the storm's embrace, But witnessed the world in its ravaged space. We saw the mighty oaks torn out of the ground, A silent testament, where chaos was found. At first, we stood there, dumbfounded and weak, Unknowing with whom our support to seek. The storm itself spared us in its furious might, But its heavy aftermath fell on us, through day and night [8, p. 203].

The poet defines the chronotope very precisely, describing the picture of "the world seen after the storm". In this chronotope, time never flows in vain, the hands of the clock are constantly counting down lives. There is no room for indifference here, the lyrical hero lives by constantly listening and feeling the pulsation of the world and life around. The author conveys the disaster of war through the personification of nature, through comparisons, metaphors, and through very vital details, events, and everyday situations. Her works of this period are characterized by a long, dramatic development. This is, in fact, the introduction of new forms, new dimensions, a step into a new rhythm. Over time, she raised it to the level of her artistic and aesthetic identity.

Lena Shagirzyan urges the readers to look at this problem from a different angle, through the text which conveys the image of a father-soldier and a mother in the home front, providing for the family, and this reality is analyzed by the child's consciousness. We know the lyrical characters of Fatikh Karim who called for rising up with a child in arms to combat the cruelty of fascist predators, and the central events of Musa Dzhalil's poem "The Young Mother" ("Yesh ana")... But Lena Shagirzyan shows us a completely new, hitherto unknown character – the image of a child who is looking forward to her father's return and does not dare to speak it out loud. In this image of a child, we see both mothers and grandmothers who, despite all the difficulties, silently endure the hardships of war. This comparison reveals the "philosophy of silence" of an entire generation:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Deres bara… Nemets tele derese. Ipi-tozlyk kyna bulsa da, Suzler yatlyi awyl balalary: "Guten tag" dip selem birgen bula, "Gitler kaput" diep kolgen bula, Yoreklere Sugysh sagyshy belen tulsa da… Programma	There is a lesson going on... The German language lesson. At least a few words Rural children memorize: "Guten tag" to welcome, "Hitler Kaput" to play a joke, Although the hearts Are filled with longing... The pro-	A German lesson starts to loom, In a small and rural, humble room. Just a few words they learn with care, These country children, breathing air. They learn "Guten Tag" to kindly greet, And "Hitler Kaput" for a joke, a playful

da – ash-su isemnere: Buterbrodlar, elle nerseler… Balalarnyn echen bora achlyk, Isemen gene ukyp eitse de. … Eni soilegende, min eladym, - Kainar yeshem tamgan kitapka. Ul dereslek isen… Tynych kyna Karyi almyim shul tapka… Nemets tele bigrek achy inde, Nik yaratsyn any sabyilar, Nemets belen atyshyp yatsyn da di Elle kaida eti, abyilar … [8, 203 b.].	gramme includes the names of dishes: Sandwiches and something like that... It makes the kids' stomachs twist because of hunger, Although they only mention their names. ...When Mom was telling, I was crying, - Hot tears dripped onto the book. It is still in one piece... I can't calmly Look at this old stain... The German language is very bitter, Why should children love it?! While fathers, brothers Are fighting with them… [8, p. 203].	feat. Though deep inside, their tender hearts, Are filled with silent, yearning parts. The programme teaches of dishes, rich and fine, Of sandwiches, and meals divine. Their hungry stomachs twist in pain, Though only names are mentioned again, again. When Mother told this tale, my tears would flow, Hot drops fell down upon the book, you know. It's still intact, a relic of the past, But that old stain, its memory holds fast. I cannot calmly look upon that mark, It brings back shadows from the dark. That German tongue, so bitter, sharp, and cold, A story of a conflict, bravely told. Why should these children learn to love its sound? While fathers, brothers, fight on the bloody ground.

This poem ends with the lines: "my father fought the Germans, my mother taught German." Through this paradoxical intersection, the poet emphasizes that the world is not woven of single-layered, simple truths, its knots are intertwined. With this poem, she urges us – the new generations – to be extremely careful and vigilant.

Another poem, "In the Year When the War Came to an End" ("Sugysh betken elny"), tells us that the world after the hurricane is captured by the triumph of life, and this suggests the desire of the humanity to always renew itself, to live, to continue living. The lyrical hero is depicted here as a front-line soldier who comes to a new, already peaceful, prosperous world to pick up his own child from the maternity hospital. Of course, it is a solemn moment, but there are details indicating that this idyll is not idyllic, as the poet emphasizes, these details really awaken our imagination:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Kyryk eshen kyrga kyep toryp, Eti kilgen mine almaga. Totyp kaitkan synar kuly belen, – Ike kuly belen kocha almagan... Beirem ashy, bebei ashy pesherep, Awyldashlar kotep torgannar. Bik kaderle buldyk miken elle Sugysh betken elny tugannar? [9, 42 b.]	Putting everything aside, My father came to pick me up. He carried me with his one arm, – Unable to hug me with both... Having set the tables, The villagers were waiting. Were we very dear Because we were born in the year of the war end? [9, p. 42]	Putting everything aside, My father came, with loving stride, To fetch me from the hospital door, He carried me, wanting to hug me more. He held me in his one soft hand, No full embrace, as he had planned. Having laid the tables wide, The villagers waited for us with hope inside.

		Were we so very dear To be born in that war end year?

Lena Shagirzyan's lyrical hero has no feeling that the war is over and forgotten. His perception of the world is a constant anxiety. His heart is constantly worried. Gradually, this feeling develops on a universal scale – an idea of the historical course. In some of her poetic texts, written in the 1980s, she pays attention to the realities of local conflicts and wars of modern times, and once again there is a warning for the next generations. The image of an "old military overcoat" becomes a part of her creative work, its meaningful image making a strong impression on the readers. This military overcoat, which is repeatedly found in the poet's works, serves as a reminder that "we have no right to forget." Through this image, the author repeats again and again that "tragedy walks nearby, and this tragedy has neither a stopping point nor an end." Can we hear it?

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Ikenche shinel choide, beznen oide. Berse iske, tetelep betken, Bik kuptenge. Hichkem kimi any guye typ-tyn gyna Soilep tora uzenen danly yul utkenen. Sugysh ise senep kalgan bu shinelge, Daru katysh dary ise, toten ise. Kitergenge zhinu yazyn beznen ilge, Totabyz bez any Tarikh tose itep. Ikenchese – ine-zhepten chykkan, yana, Kurshe egete armiyeden kaitty yalga. Kuresherge kergen mene beznen yanga. Ike shinel choide, beznen oide. Berse tuzgan, zur yul uzgan, berse – yana… Utny-suny kichep kaitkan kart shinelnen Eitese ber izge suze bar kuk ana… [8, 203 b.]	Two military overcoats are hanging on a peg in our house. One is old, worn out, It's very old. No one puts it on, as if it quietly Talks about its glorious past. This military overcoat is saturated with the smell of war, The smell of a mixture of drugs and gunpowder, the smell of smoke. Because it brought victory to our country in the spring, We keep it as a symbol of history. The second one has just been stitched, it's new, The guy next door returned from the army for his days-off. He came to see us. Two military overcoats are hanging on a peg in our house. One of them is worn out, has come a long way, Another one is new... The old overcoat, which has crossed fire and water, looks As if he has something to say to the new one... [8, p. 203]	Two military overcoats are hanging on a peg in our house, One is old, worn out, as quiet as a mouse. Very old, no one puts it on, As if its glorious past has not yet gone. This military overcoat is saturated with the smell of war, A mixture of drugs and gunpowder, and smoke from afar. Because it brought victory to our country in the spring, We keep it as a symbol of history, its praises we sing. The second one has just been stitched, it's brand new, The guy next door, his army service through. He returned from the army for days-off, a short stay, He came to see us, on that special day. Two military overcoats are hanging on a peg in our house, One of them is worn out, as quiet as a mouse. One has come a long way, the other one is new... The old overcoat, through fire and water, seems to view, As if it has something to say, a message to impart, To the new one, speaking from its weary heart.

The image of the "military overcoat" appears in another poem, in which the poet makes a direct generalization: "if a man puts on a military overcoat, it means that the young bride or the girl will have to put off her white dress". Through this gen-

eralization, the poet's lyrical hero begins to speak not only on behalf of an entire generation, but also on behalf of all the women in the past and in the future. Universal misfortune and universal sorrow have given them this right. The author herself "puts on" the archetype of Tugzak mothers created by Dzhalil, whose works she knew from her childhood, telling us that the Fates of the daughters of the entire nation are similar to this archetype.

Gradually, this lyrical hero rises high above the ordinary, contemplating the Motherland and what is happening to it from a bird's-eye view. First, he observes the country healing its wounds of war: he tours the glorious hero cities, visits the heart of besieged Leningrad – St. Petersburg, listens to the softly whispering memory of the Mamayev Kurgan. The Mother-Earth, as if through him, speaks, transmitting her word.

The poet's lyrical hero is still the same, he is alert: he hears the rumble of war in his heart, sees both longing and despair in the eyes of his Motherland, trying to understand where it all leads to:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Idel builap ilne karap yordem, Ielep suyn echtem Idelnen. Upken kebek buldym kumelep bargan Yaralaryn gaziz ilemnen [7, 140 b.].	I travelled along the Volga River, looking at the country, Drinking water from the Volga River, bending down. I felt as if I had kissed The healing wounds of my dear country [7, p. 140]	I travelled the Volga's path, the land to scan, Drank from its waters, like a thirsty man. Bending low, I felt so blessed, As if a kiss, my lips had pressed, Upon the wounds, a loving cure, For my dear country, to endure.

The culminating point of generalization is found in the poem "I Am Peace" ("Min tynychlyk"). Here we see how the author lifts her lyrical hero to the cosmic height, making him responsible for the globe. This lyrical hero addresses the reader not only on behalf of countries, states, but also on behalf of Memory and Time. And most importantly, it appeals not only to adults, but also to the children of the new age, because all hope is for future generations. Will these children make the globe flourish or turn it back to ashes? This thought worries the poet, this pain haunts her soul:

Transliteration	Literal translation	Rhymed translation
Don'yada ber gene awyl da, sheher de "Sugysh" dip atamas uramyn… Zhirde bit million-million kesheler Tynychlyk telende anlashyp yeshiler. E sugysh – telsez ul, Tele yuk soilerlek… Bar eshe – kan koyu, Zhimery oilerne… Duslashyik, balalar! Min bulam – Tynychlyk. Min – menge Zhirneke, Imanym korych, nyk! [7, 139 b.]	Not a single village or city in the world Will name its street "War"... Because there are millions and millions of people on Earth. Who live in harmony because of the language of Peace. And the war is dumb, It has no tongue... All it knows is bloodshed, Destroying houses... Let's make friends, guys! I will be Peace. I belong to the Earth forever, My faith is steel, so strong! [7, p. 139]	Not a single village or city, you'll find, Will name its street "War" of any kind. Because on Earth, in millions, people dwell, In harmony, where peaceful languages compel. And war is dumb, it has no voice to speak, All it knows is bloodshed, and homes made weak. Destroying houses, a destructive blight, Let's make friends, guys, and bring forth light! I will be Peace, my purpose is clear and true, I belong to Earth, forever, me and you. My faith is steel, unyielding, strong, and bold, A promise for the future, to unfold. [7, p. 139]

In Lena Shagirzyan's work, both in poetry and journalism, the theme of war and the Motherland leads to the most central themes – the fate of Humanity and the Universe. In her voluminous poems

of the late 1990s and early noughties, her lyrical hero no longer occupies the position of an observer, a diagnostician, but assumes the guise of a visionary soothsayer. He calls for understanding the essence of the bloody events taking place in the international arena, to understand what mistakes need to be corrected in order to stop this catastrophe.

"The sources and causes of wars are different, and identifying them would make it possible to find ways to prevent this catastrophe. I've read that it's wrong to consider war inevitable. I believe that the main thing is to unite powerful social and political forces fighting against the war. The world already knows that only the imperialists and colonialists organized wars under the guise of liberating other peoples or directly claiming national superiority. We also see and hear that the powers striving to become the main ones on the whole planet have a lot of experience in this field..." [7, p. 262]

This is the general "recipe" that Lena Shagirzyan suggested in the last years of her creative life. I want to believe that humanity will listen to the poet's words and hear them.

References

1. Zagidullina, D. F. (2025). *Bөek vatan sugyshy chory prozasynda "okop khakyikate"* ["The Trench Truth" in the Great Patriotic War Prose]. Gasyrlar avazy. Ekho vekov, No. 1, pp. 20–31. (In Tatar)

2. Valiev, R. I. (1999). *Sailanma әsәrlәr: shigyr'lәr, җyrlar: 4 kitapta* [Selected Works: Poems, Songs: In 4 Books]. 1 tom. 568 p. Kazan', Natsional'naya kniga. (In Tatar)

3. Kurbatov, Kh. R. (1993). *Җanga yakyn shigyr'lәr* [Poems Close to Your Heart]. Rodina Tatarstan. 24 sent. (In Tatar)

4. Valiev, M. Kh. (1999). *Tuksanynchy ellar әdәbiyaty* [Literature of the Nineties]. Ogni Kazani. No. 8, 150 p. (In Tatar)

5. Rakhmani, R. F. (2008). *Shagyirәneң yazmysh kelәme* [The Fate of the Poetess]. Sovremennaya tatarskaya literatura. Pp. 234–246. Kazan', Obrazovanie. (In Tatar)

6. Valiullin, I. R. (2006). *Һәr shagyir' – ber dәr'ya...: әdәbi tәnkyit' mәkalәlәre* [Each Poet - Һәр shagyyr -Is a Separate Sea]. Pp. 94–113. Kazan', Tatar. kit. nәshr. (In Tatar)

7. Shagirzyan, L. G. (2024). *Kүңelemneң khөr koshlary: shigyr'lәr, poehma, publitsistik yazmalar, mәkalәlәr* [Free Birds of My Soul: Poems, Verses, Journalistic Notes, Articles]. 383 p. Kazan', Tatar. kit. nәshr. (In Tatar)

8. Shagirzyan, L. G. (1996). *Shigyr'lәr, poehma* [Verses and Poems]. 203 p. Kazan', Tatar. kit. nәshr. (In Tatar)

9. Shagirzyan, L. G. (2020). *Җyly kirәk moңga da: shigyr'lәr, poehmalar, bagyshlaular* [Even a Melody Needs Warmth: Poetry, Verses, Dedications]. 544 p. Kazan', Rukhiyat. (In Tatar)

10. Shagirzyan, L. G. (1999). *Kanatly at: shigyr'lәr.* [The Winged Horse: Poems]. 39 p. Kazan', Tatar. kit. nәshr. (In Tatar)

«БЕЗ ДАВЫЛГА ЮЛЫКМЫЙЧА КАЛДЫК»

Луиза Николаевна Шарова,
«Татмедиа» АҖ, «Татарстан» журналы редакциясе,
Россия, 420066, Казан ш., Декабристлар ур., 2 йорт,
koioakan54@mail.ru

Татар әдәбиятында Бөек Ватан сугышы чоры тарихи дискурсын һәм әдәби мирасын ваемлау әлегәчә дәвам итә. Хәзерге вакытта, ил-көндәге вакыйгаларны исәпкә алып һәм вазгыятьне күздә тотып, бу тема тагын да актуальләште, дисәк тә ялгышмабыз. Ә инде 1941-1945 нче елгы буыннарның иҗатында ул XX гасыр буена һәм XXI йөз башында да кызыл җеп булып сузылып килә. Шундый шагыйрьләрнең берсенә – иҗатының башлангыч чорыннан ук актив гражданлык позициясе булган Лена Шагыйрьҗан иҗатына тукталыйк.

Совет чоры әдәби традициясендә, ягъни утлы елларда сугыш темасына мөрәҗәгать, иң беренче чиратта, героик-патриотик рухта күзаллана. Әдәбият ватан өчен гомерен аямаган, бар дөньяны һәлакәттән саклап калган совет солдатының каһарман образын тудыруга хезмәт итә, «язучылар каләмне штык итеп тотып көрәшә». Әле беркайчан да бу еллардагы кебек тулы бер халык һәм аның әдәбияты уртак пульсны тоеп, уртак гамь белән суламагандыр, мөгаен.

«Героик пафос белән бергә, татар әдәбиятында милли характер, батыр һәм кыю татар кешесе образы калкулана. Бу социалистик реализм таләпләре кысасында интернациональлеккә йөз тоткан әдәбиятыбызны тулысынча үзгәртә. Һәр

әсәрнең үзәгенә куелган татар солдаты, татар кешесе образы кыюлык, намуслылык, тугрылык, ил өчен үз-үзеңне аямау югарылыгына күтәрелә, горурланырлык итеп идеаллаштырыла. Сугышка кадәрге совет әдәбиятындагы «массалар» урынына – «татар халкы», «туган җир», «ватан» кебек төшенчәләр килә. Гражданлык бурычы, сыйнфый көрәш түгел, яшәү, ил, мәхәббәт, киләчәк өчен көрәшү алга чыга. Шул рәвешле, әдәбиятта гуманистик тенденция ныгый. Болар инде сугыш беткәннән соң да татар әдәбиятында урнашып калалар» [1, б. 29].

Бөек Ватан сугышы чоры лирикасы һәм патриотикасы – уникаль культурологик феномен. Бу хакта күпсанлы фәнни-тикшеренү эшләре язылса, монографияләр дөнья күрсә дә, аны әле без бүгенге көнгәчә бар тирәнлегендә өйрәнеп, ваемлап җиткермибез. Ә инде 70-80 нче елларда сугыш темасына язылган әсәрләр гомумән яңа фокустан өйрәнүне таләп итә, чөнки аларның пафосы да, образ-эстетикасы да, психологик катламнары да башка.

«Җепшеклек чоры» нда, 60 нчы еллар азагы – 70 нче елларда, соңыннан 80 нче еллар әдәбиятында сугыш калдырган җәрәхәт эзләре, яралар һәм хәсрәт турында инде турыдан-туры булмаса да, образ-символларга төреп, тел тибрәтеп әйтергә мөмкин була башлый. Репрессияләнгән әдипләрнең исемнәре кайта, архивлар ачыла, моңарчы яшерен гриф астында яткан документлар халыкка барып ирешә. Шулай ук аерым бер гаилә тарихлары, язмышлар да күздән кичерелә.

Бөек Җиңүнең нинди югалтулар бәрабәренә яулап алынганын XX йөзнең соңгы ике дистәсендә киң җәмәгатьчелек инде бар колачында күзаллый, анализлый, аңлый башлый. Разил Вәлиевның мәгълүм шигырендәге юлларны гына искә төшерик. Безнең буын, 80 нче елгы балалар, аны Рәшит Абдуллин көй язган җыр буларак яхшы хәтерли. «Егерме миллион» дигән бу җырны без инде митингларда, Бөек Җиңүгә багышланган чараларда җырлап үстек:

Балалар уйныйлар «сугышлы» уены,
Сугыш ул аларга – тик уен.
Ә минем уемда кайтмыйча калганнар –
Егерме миллион, егерме миллион.
Яз килгәч, шыталар кан төсле чәчәкләр,
Котлыйлар Җиңүне – ил туен.
Мәйданда ут яна, мәйданда – чәчәкләр,
Егерме миллион, егерме миллион [2, б. 568].

Лена Шагыйрьҗан – татар әдәбиятына шактый соң һәм житлегеп, зур тормыш, хезмәт юлы узып, интеллектуаль-эстетик багаж туплап килгән шагыйрь [3; 4; 5; 6]. Иҗатының иң беренче елларыннан ук аермачык, тәмам оешып-формалашып җиткән гражданлык позициясе булган шагыйрь дә ул. Лена Галимҗан кызы, әдәбиятка аяк басканчы, укытучы булып эшли, Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле солисты – артист була, «Татарстан» телерадиокомпаниясендә журналист-тәрҗемәче вазифасын башкара. Зур әдәбиятка килер өчен фатиханы да Лена Шагыйрьҗан үзе үскән авылның легендасы – фронтовик шагыйрь Сибгат Хәкимнән ала.

Бу хакта әңгәмәләрендә дә, истәлекләрендә дә кат-кат искә ала шагыйрь. Остазлары кем булуы турында сораганда, Сибгат Хәким исемен һич кенә дә атамыйча калмый: *«Сибгат абый! Сибгат абый Хәким. Күлле Кименеке дә булгач. Без әле бала-чага, аның кайтканнарын күзәтәбез, ә сораулар биреп йөрерлек кешеләр түгел әле. Ләкин инде институтка укырга кергәч, Сибгат абый янына шигырьләремне алып килдем. Сибгат абый, карап карагыз әле, дип, бер ун-унбиш шигырь китердем. Сибгат абыйга рәхмәт, җылы карады ул миңа. Шигырьләрегезне "Казан утлары"на бирәбез, диде. Моннан да зуррак бәхет булырга мөмкин түгел иде инде. Сибгат абыйдан бик өйрәндем дә мин, яраттым да аны. Аның шигъриятен яраттым»* [7, б. 297].

Туган төяге – туфрагы Актаныш районы Пучы җирлеге булса да, әти-әниләре – укытучылар – Олы Әтнә, Күлле Кимегә килеп урнаша һәм балачагы, үсмер еллары, яшьлеге шунда уза булачак шагыйрьнең. 1945 елның 4 июнендә, нәкъ сугыш тәмамланганнан соң дөньяга килә Лена Шагыйрьҗан. Гаиләдә инде ике олы абыйсы – Амур белән Нил бар, соңыннан сеңелкәше Луара туачак.

Сугыш ул елларда беркемне дә уратып узмый, Шакирҗановлар гаиләсенә дә җиле тиеп үтә аның. Әтиләре – гаилә терәге – яраланып, аягын имгәтеп әйләнеп кайта. Ләкин исән! Монысы инде – олы бәхет. Аның имгәнгән аягыннан оялуы, мәктәптә класс алдына укытырга кергәндә, гариплеге өчен пошынуы, хафалануы хакында язганнарында искә ала Лена Шагыйрьҗан.

Гомумән, аның шигырьләрендә дә, поэмаларында да, публицистикасында да сугыш темасы гомер буена зур урын биләячәк. Истәлекләрендә ул шул елларда Күлле Кимедә

эшләгән балалар йорты – детдом темасына да орыначак. Әлбәттә, инде соңрак – 90 нчы еллар азагында, нуленчеләрдә, истәлекләр китабын язганда. Ә совет чорының фасады алар үскән вакытта әле тантаналы, дөрес шигарьләр белән бизәлгән, анда ата-аналары яу кырында һәлак булган тома ятимнәргә бик урын юк...

Лена Шагыйрьҗан Бөек Ватан сугышы һәм совет солдаты белән сугыш чоры афәтен кичкән тыл батырлары темасын беренче китапларында ук яктырта. Тәүге кечкенә генә шигъри җыентыкларынңа ук, соңрак мәҗмугаларында басылган шигырьләрендә дә ул яңа оптика, психологик тирәнлек һәм гадәти булмаган гомумиләштерүләр алып килә. Бу – бөтенләй башка патриотика һәм анализ. Нәкъ менә аның чордаш каләм ияләре – 1941 ел балалары һәм 1945 елгылар плеядасы – татар әдәбиятына «сугыш чоры балалары» һәм «сугыштан соңгылар» рефлексиясен китерде. Бу рефлексия киң колач алып, тулы бер буын кичерешләре булып формалашты. Ахыр чиктә, безгә сугыш һәлакәтенең төзәлмәс җөй булуып сузылуын тагын да тирәнрәк аңларга мөмкинлек бирде.

Менә Лена Шагыйрьҗанның бу темага иҗат ителгән, әмма «сугыш» дигән сүзне турыдан-туры атамаган, тулы бер буын язмышын чагылдырган, программ рәвештә өйрәнелергә тиешле тәүге чор шигырьләреннән берсе:

Без давылга юлыкмыйча калдык...
давылдан соң күрдек дөньяны.
Актарылып сынган имәннәрен
куркып карап йөрдек без аның.
Югалышып катып калдык бер мәл,
таянырбыз, диеп, кемнәргә.
Давыл үзе безгә кагылмады –
тик афәте төште иңнәргә [8, б. 203].

«Давылдан соң күргән дөнья» картинасын сурәтләгәндә, хронотопны бик дөрес һәм анык билгели шагыйрь. Бу хронотопта вакыт беркайчан да үткәннең гыйбрәтен исәптә тотмыйча тиккә генә акмый, сәгать теле гел гомерләрне санап йөри. Монда ваемсызлыкка урын юк, лирик каһарман һәрдаим дөнья гаме һәм тормыш пульсациясен тыңлап, тоемлап яши. Сугыш афәтен автор шушындый табигатьне персонификацияләү, чагыштырулар, метафоралар аша да җиткерә, бик тормышчан детальләр, вакыйгалар, көнкүреш хәлләре аша да сурәтли. Бу чор иҗатында аның шигъриятендә озын, драматургик башлангыч белән өретелгән «полотноларга» йөз тоту үзен бик нык сиздерә. Бу, асылда, яңа формалар, яңа үлчәмнәр үзләштерү, яңа ритмикага атлавы була шагыйрьнең. Тора-бара инде ул аны үз өслүбе, эстетик үзенчәлеге дәрәҗәсенә күтәрә.

Фронтовик әтисе һәм тылда калып, дөньяны тарткан әнисе образларын бирү, аларның гамәлләрен бала үзаңы аша кичерү үзәктә булган текстта Лена Шагыйрьҗан укучысын бу темага көтелмәгән фокустан карарга чакыра. Без фашист ерткычларының кансызлыгы каршында, башка чарасы калмагач, баласын тотып үлемгә күтәргән Фатих Кәримнең лирик каһарманнарын да, Муса Җәлилнең «Яшь ана» шигырендәге үзәк өзгеч вакыйгаларны да хәтерлибез, беләбез... Ә менә Лена Шагыйрьҗан безгә бөтенләй яңа, моңарчы таныш булмаган каһарманны күрсәтә – күз текәп әткәсе кайтуын көткән һәм әнкәсенең дәресләрендә, нәни йөрәге белән өзгәләнсә дә, кычкырып сүз әйтергә җөрьәт итмәгән сабый образын. Бу балада без, авызы тулы кара кан булса да, телен яшереп, терсәген аркылыга тешләп түзгән аналарны да, әбиләрне дә күрәбез. Бу чагыштыру тулы бер буынның «дәшмәү фәлсәфәсен» дә ачып сала:

Дәрес бара... Немец теле дәресе.
Ипи-тозлык кына булса да,
Сүзләр ятлый авыл балалары:
«Гутен таг» дип сәлам биргән була,
«Гитлер капут» диеп көлгән була,
Йөрәкләре
Сугыш сагышы белән тулса да...
Программада – аш-су исемнәре:
Бутербродлар, әллә нәрсәләр...
Балаларның эчен бора ачлык,
Исемен генә укып әйтсә дә.
...Әни сөйләгәндә, мин еладым, –
Кайнар яшем тамган китапка.
Ул дәреслек исән...
Тыныч кына
Карый алмыйм иске шул тапка...
Немец теле бигрәк ачы инде,
Ник яратсын аны сабыйлар,
Немец белән атышып ятсын да ди
Әллә кайда әти, абыйлар.. [8, б. 203].

Бу шигырь «әткәм немец белән сугышып кайткан, әнкәм немец теле өйрәткән» дигән соңгы юллар белән тәмамлана. Шагыйрь әнә шул парадоксаль кисешү аша дөньяның бер генә катлы, гади генә хакыйкатьләрдән үрелмәвен, аның төеннәре гаять чияләнгән булуын ассызыклый. Ул бу шигыре белән безне – яңа буыннарны – искиткеч сак, уяу булырга да өнди.

Тагын бер шигыре – «Сугыш беткән елны» – инде давыл узып киткәннән соңгы дөньяны яшәү тантанасы биләп алганлыгы турында сөйли, кешелекнең һәрчак яңарырга, яшәргә, дәвам калдырырга омтылуына ишарә итә. Лирик каһарман биредә фронтовик ир-егетнең яңа, инде тыныч, имин дөньяга туган баласын бала туу йортыннан алырга килгәнен сурәтли. Тантана, билгеле, әмма дә ләкин бу идиллиянең идиллия генә булмавына ишарә иткән детальләр бар, шагыйрь безгә аларны сызып-сызып күрсәтә, һәм бу детальләр, чыннан да, йөрәкне дә сыздырып төшә:

Кырык эшен кырга куеп торып,
Әти килгән мине алмага.
Тотып кайткан сыңар кулы белән, –
Ике куллап коча алмаган...
Бәйрәм ашы, бәбәй ашы пешереп,
Авылдашлар көтеп торганнар.
Бик кадерле булдык микән әллә
Сугыш беткән елны туганнар? [9, б. 42].

Бу афәт бетте дә онытылды, инде заманалар үзгәрде дигән тынычлану юк Лена Шагыйрьҗанның лирик каһарманында. Аның дөньяны тоемлавы – гел хәвеф ноктасыннан. Ил-дәвер зилзиләсе гел аның йөрәге аша уза. Тора-бара бу тоемлау галәми масштабка – Тарихи Барышны күзаллауга алып чыга. Локаль конфликтлар һәм яңа заман сугышлары чынбарлыгын күз уңында тотып, 80 нче елларда язган кайбер шигъри текстларында ул үзләреннән соңгы буынны янә бер мәртәбә кисәтә. Аның иҗатына «иске шинель» образы килеп керә, бу күпмәгънәле образ укучыга гаять көчле тәэсир итә. Ул шагыйрь иҗатында күп мәртәбәләр сискәндергән «онытырга хакыбыз юк» дигән искә төшерү функциясен башкара. Бу образ аша автор янә бер кабат «фаҗига янәшәдә генә йөри һәм ул фаҗиганең тукталыр ноктасы, чиге-азагы юк» дип чаң кага. Ишетәбезме икән без аны?

Ике шинель чөйдә, безнең өйдә.
Берсе иске, тетелеп беткән,
бик күптәнге.
Һичкем кими аны, гүя тып-тын гына
Сөйләп тора үзенең данлы юл үткәнен.
Сугыш исе сеңеп калган бу шинельгә,
Дару катыш дары исе, төтен исе.
Китергәнгә җиңү язын безнең илгә,
Тотабыз без аны тарих төсе итеп.
Икенчесе – инә-җептән чыккан, яңа,
Күрше егете армиядән кайтты ялга.
Күрешергә кергән менә безнең янга.
Ике шинель чөйдә, безнең өйдә.
Берсе тузган, зур юл узган,
берсе – яңа...
Утны-суны кичеп кайткан карт шинельнең
Әйтәсе бер изге сүзе бар күк аңа... [8, б. 203].

«Шинель» образы икенче бер шигырьдә дә кулланыла. Анда инде шагыйрь турыдан-туры гомумиләштерү ясый: «ир-егет шинель кисә, димәк, яшь киленчәк йә кыз бала ак күлмәген сала». Шушы гомумиләштерү аша шагыйрьнең лирик каһарманы тулы бер буын исеменнән генә түгел, ә үзенә кадәрге һәм үзеннән соң киләсе барлык хатын-кызлар исеменнән дә сөйләргә керешә. Бу хокукны аңа гомумафәт һәм гомумхәсрәт бирә. Автор үзе балачактан иҗатларын белеп-укып, хөрмәт итеп үскән Җәлил тудырган Тугзак Аналар архетипын «киеп» ала, шул архетипка бөтен милләт кызлары язмышы тәңгәл икәнен безгә ачып сөйли, иңри.

Ә инде тора-бара бу лирик каһарман Ватанына да, аның белән булган хәлләргә дә гомумән кош очар биеклектән, үзе хәтер булып төйнәлгән ноктадан карау масштабына чыга. Башта ул әле ярты гасыр эчендә сугыш яралары йомылып барган илен карап, күзәтеп йөри: данлы герой-шәһәрләрне урап чыга, блокада эзе калган Ленинград – Санкт-Петербургны йөрәге аша уздыра, Мамай курганының тын гына пышылдап яткан истәлеген тыңлап, җанына сеңдереп тора. Җир-Ана, әйтерсең, аның аша үз сүзен әйтә – сөйләшә, серләшә.

Шагыйрьнең лирик каһарманы һаман да шул ук, уяу: ул сугыш өрәгенең бер гасыр дәвамында каңгырап йөргәнен йөрәге белән ишетеп тора, Ватан-Ананың күзләрендәге сагышны да, сискәнүне дә күрә, бу хәлләрнең кая таба барганын ачыкларга тырыша:

Идел буйлап илне карап йөрдем,
Иелеп суын эчтем Иделнең.
Үпкән кебек булдым күмелеп барган
Яраларын газиз илемнең [7, 140 б.].

Гомумиләштерүнең иң кульминацион ноктасы «Мин – Тынычлык» дигән шигырендә. Биредә без инде авторның үз лирик каһарманын җир шары өчен җаваплы галәми яссылыкка күтәргәнен күрәбез. Бу лирик каһарман илләр, дәүләтләр, мәмләкәтләр исеменнән генә дә түгел, юк, ул укучысына Хәтер һәм Вакыт исеменнән мөрәҗәгать итә. Иң мөһиме: өлкәннәргә түгел, ә яңа дәвер балаларына эндәшә, чөнки бөтен өмет – киләчәк буыннарда. Алар – бу балалар – җир шарын гөл итәрләрме, әллә кабат көлгә әвереслдерерләрме?

Әнә шул уй борчый шагыйрьне, әнә шул сызлану тынгы бирми аның җанына:

Дөньяда бер генә авыл да, шәһәр дә
«Сугыш» дип атамас урамын...
Җирдә бит миллион-миллион кешеләр
Тынычлык телендә аңлашып яшиләр.
Ә сугыш – телсез ул,
Теле юк сөйләрлек...
Бар эше – кан кою,
Җимерү өйләрне...
Дуслашыйк, балалар!
Мин булам – Тынычлык.
Мин – мәңге Җирнеке,
Иманым корыч, нык! [7, б. 139].

Лена Шагыйрьҗан иҗатында – поэзиясендә дә, публицистикасында да – сугыш һәм Ватан темасы иң үзәк өзгеч темаларга – Кешелек һәм Галәм язмышы темасына алып чыга. 90 нчы еллар азагы – нуленче елларда тудырган күләмле поэмаларында аның лирик каһарманы инде күзәтүче, диагноз куючы позициясендә генә торып калмый, ә күрәзәче-визионер рәвешен дә ала. Ул халыкара аренада барган канны өшеткеч вакыйгаларның асылын аңларга, бу афәтне туктатыр өчен, нинди ялгышларны төзәтергә кирәк икәнен ваемларга чакыра.

«Сугышларның чыганак-сәбәпләре төрле, һәм аларны ачыклау бу афәтне булдырмый калу юлларын табарга да мөмкинлек бирер иде. Сугышны котылгысыз дип санау дөрес түгел дип укыганым бар. Минемчә, иң мөһиме – сугышка каршы көрәшүче куәтле иҗтимагый һәм сәяси көчләрне берләштерү. Бары тик империалистлар һәм колонизаторларның гына, башка халыкларны азат итү пәрдәсе астында яисә турыдан-туры милли өстенлеккә дәгъва кылып, сугышлар оештырганы инде дөньяга мәгълүм. Шулай ук бөтен планетага баш булырга омтылучы державаларның да бу өлкәдә тәҗрибәләре байтак икәнен күреп, ишетеп торабыз...» [7, б. 262].

Әнә шундый гомуми «рецепт» та тәкъдим итә иҗатының соңгы елларында Лена Шагыйрьҗан килер буыннарга. Кешелекнең шагыйрь сүзен ишетер, ваемлар бер көне җитәр, диеп ышанасы килә.

Әдәбият

1. Заһидуллина Д.Ф. Бөек ватан сугышы чоры прозасында «окоп хакыйкате» // «Гасырлар авазы – Эхо веков», №1, 2025. Б. 20–31.
2. Вәлиев Р.И. Сайланма әсәрләр: шигырьләр, җырлар: 4 китапта. 1 том. Казан: Милли китап, 1999. 568 б.
3. Курбатов Х.Р. Җанга якын шигырьләр // Ватаным Татарстан. 1993. 24 сент.
4. Вәли-Барҗылы М.Х. Туксанынчы еллар әдәбияты // Казан утлары. 1999. №8. Б. 150.
5. Рахмани Р.Ф. Шагыйрәнең язмыш келәме / Хәзерге татар әдәбияты. Казан: Мәгариф, 2008. Б. 234–246.
6. Вәлиуллин И.Р. Һәр шагыйрь – бер дәрья...: әдәби тәнкыйть мәкаләләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. Б. 94–113.
7. Шагыйрьҗан Л.Г. Күңелемнең хөр кошлары: шигырьләр, поэма, публицистик язмалар, мәкаләләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2024. 383 б.
8. Шагыйрьҗан Л.Г. Шигырьләр, поэма. Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. 203 б.
9. Шагыйрьҗан Л.Г. Җылы кирәк моңга да: шигырьләр, поэмалар, багышлаулар. Казан: Рухият, 2020. 544 б.
10. Шагыйрьҗан Л.Г. Канатлы ат: шигырьләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 1999. 39 б.